

УДК 101.1:316(045)

А. В. Левченко
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Хмельницького національного університету

СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В КОЗАЦЬКУ ДОБУ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є формування об'єктивного знання про феномен українського козацтва та його роль в українському державотворенні. Особливо нагальним завданням є подолання наявних і досі в шовіністичній свідомості стереотипів про «український сепаратизм» щодо Російської держави, про те, що «українское самостийничество» дає зразки ненависті до всіх найважливіших традицій «малоросійського народу», про виключно «хищную природу» козацтва, про те, що Національно-визвольна революція середини XVII ст. – це лише «захват небольшой кучкой степной вольницы» тощо (Н. Ульянов «Происхождение украинского сепаратизма»). В основі подібних стереотипів лежить, по суті, колоніальне уявлення про українство як щось «неосвічене, дике, примітивне, вороже». Можна констатувати, що стосовно феномена українського козацтва, як, до речі, і багатьох інших українських феноменів, існує ситуація своєрідної «дискурсивної війни» (М. Рябчук), об'єктом якої є чи не всі історичні й культурні явища, що мають відмінне, а то й цілком протилежне значення для українців і росіян. Тому теоретична рефлексія стосовно процесів, що відбувалися в українській історії, є необхідною. Варто зазначити також те, що адекватна суспільна рецепція українського державотворення, його характеру, позитивних сторін і прорахунків можлива лише за умови врахування стану розвитку сучасного українського суспільства й доцільності тих кроків, які здійснює українська спільнота на шляху становлення політичної нації.

Зміст, природа та форми діяльності козацьких організацій розглядаються в контексті з'ясування феномена організації, аналізу її структури й сутності, цілей і соціальних функцій. У філософській і соціологічній літературі організація розглядається як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, як свідомо координоване соціальне утворення, що функціонує для досягнення загальної мети або цілей. Організація та організаційні відносини характеризуються як різновид соціального зв'язку й соціальної філософії.

Традиційно організація розглядається як спосіб взаємодії, поєднання частин і цілого. Зокрема, відомий польський філософ Я. Зеленецький під організацією розуміє внутрішню упорядкованість, взаємодію, узгодженість диференційованих і автономних частин цілого, їх здатність сприяти успіху цілого [5, с. 36]. Однак першим, хто розробляв теорію організації, був О. Богданов. Його основна праця «Тектологія» була присвячена проблемам порядку загалом, аналізу характеру організаційних структур, принципів і механізмів їх утворення та розвитку [3].

Значний внесок у дослідження організації зробив М. Сетров [13]. На основі вивчення принципів організації біосистем він характеризує загальні принципи організації й визначає функції, які можуть бути екстрапольовані й на суспільство. Одним із основних у функціонуванні організації він визнає принцип координації та субординації функцій. А головною рисою організації соціальних систем (на відміну від біологічних), на його думку, є те, що координація функцій у соціальній системі здійснюється суворо цілеорієнтовано.

Найбільш суттєвий внесок у вивчення феномена організації, різних аспектів її діяльності зробили Д. Гвішіані [4] та його школа, а також Я. Зеленецький [5], А. Пригожин [11; 12], Е. Смирнов [14], С. Фролов [16] та ін. Соціальна організація характеризується ними як необхідна складова частина суспільного життя й елемент суспільної структури. На думку А. Пригожина [11], соціальна організація

є передусім цільовою спільністю, а її функціональність реалізується через мету. Теоретичні й практичні аспекти діяльності соціальної організації аналізуються Е. Смирновим [14], С. Фроловим [16]. Розділяючи організацію як процес і як явище, вони стверджують, що, з одного боку, вона являє собою сукупність дій, які зумовлюють виникнення взаємозв'язків між різними частинами цілого, а з іншого боку, організація – це об'єднання людей для виконання певних програм чи цілей.

Важливою частиною філософського дискурсу є обговорення питання про сутність державотворчих процесів в Україні, про шляхи та еволюцію української державності. Варто відзначити, що до сих пір не сформульовано загальноприйнятого визначення поняття державотворення. Різниця в поглядах щодо цього пояснюється переважно тим, що береться за основну «цеглинку» державотворення – становлення й функціонування держави чи її реформування, активний розвиток, творення. Серед робіт українських учених варто виділити праці В. Кременя [6], В. Крисаченка [15].

Питання про особливості українського державотворення, механізми його здійснення неминуче торкаються загальної характеристики українського соціуму. Історико-генетичні витоки становлення українського соціуму, характер і особливості державотворення в Україні, перспективи України в контексті пошуку модерних засад визначення національної ідентичності аналізуються в колективній праці «Український соціум».

Ключові проблеми сучасного українського державотворення розглядаються в колективній монографії «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» [15]. Маючи на меті осмислення стратегічних пріоритетів для подальших перспектив демократичного поступу української держави, автори намагаються охопити всі складники актуального історичного етапу й запропонувати адекватне сьогоденню бачення шляхів розв'язання наявних проблем національного будівництва. Наголошується, що концептуальна модель політичної нації є похідною від трьох складових частин – етнічних спільнот, держави та громадянського суспільства. На тлі процесів сучасного націєтворення в колективній монографії розглядаються проблеми формування політичної культури, реформування військової сфери. Авторами робиться висновок, що творення української політичної нації є фундаментальною підставою утвердження української держави як повноважного й авторитетного суб'єкта світової спільноти, розвиненого демократичного суспільства.

Найважливіші проблеми українського буття і проблеми становлення національної ідеї досліджуються В. Кременем у книзі «Філософія національної ідеї» [6]. Генеза національної ідеї подана автором як рух від формування національної ідентичності до становлення незалежної держави та громадянського суспільства, від культурної самобутності до національної духовності. Особлива увага приділяється трактуванню національної ідеї в дискурсах громадянського суспільства.

Специфіка української національної ментальності, яви її в національному бутті досліджуються в праці «Проблеми теорії ментальності» [10]. Авторами (серед яких С. Кримський, М. Попович та ін.) підкреслюється, що в ментальності відображується досвід існування етносу, репрезентовані різні виміри буття – правові, владні, експресивні тощо. Тому історію України можна розглядати як історію

ментальностей. Суттєвим для нас є сформульоване авторами розуміння ментальності: ментальність – це не стільки й не тільки особливості психологічних характеристик народу, скільки формування національної свідомості, які відповідають певному способу життя та буттєвому досвіду.

Загальнофілософські методологічні підходи до вивчення феномена організації, без сумніву, можуть бути використані під час дослідження конкретно-історичних форм організації, які функціонували в той чи інший період розвитку українського суспільства. Варто зазначити, що, незважаючи на своєрідність і специфіку організацій українського козацтва XVI–XVIII ст., їх особливу роль в українському соціумі, вони в загальних рисах відтворюють природу й сутнісні характеристики організації загалом. На жаль, проблемам функціонування національних форм організації у філософській літературі до цього часу не приділяється достатньої уваги. Винятком можуть слугувати дослідження В. Бега [2], Н. Петрук [9], В. Чорного [17].

Аналіз важливих проблем, які стосуються різних аспектів життя української спільноти, дослідження змісту й характеру процесів, що відбувалися в українській історії, обов'язково передбачають використання методологічних засад соціальної філософії. Соціальна філософія в органічній єдності з іншими компонентами філософського знання є світоглядною та методологічною основою вивчення суспільства в усіх виявах його функціонування й діяльності, теоретично обґрунтовує можливість його наукового пізнання. Людське суспільство є одним із найскладніших об'єктів, із яким має справу гуманітарна наука, оскільки йдеться не про чужу людині природу, не про таємничі надсвітлові субстанції на кшталт абсолютної матерії чи світового духу, а про живий світ людського буття, людської культури. Саме складність головного об'єкта пізнання – суспільства, а також основних виявів соціального буття визначає потребу їх концептуальної рефлексії.

Соціальна філософія є наукою, що вивчає субстанційні засади людського буття, осмислює загальні закономірності розвитку суспільних явищ, процесів життєдіяльності людей у суспільстві, концентрує увагу на універсальних зв'язках, які характеризують будь-які суспільні утворення. На рівні теоретичного узагальнення відбувається пізнання як соціальної дійсності загалом, так і складного світу суб'єктивної реальності. Соціальна філософія формулює світоглядні принципи підходу до реальності, а отже, сприяє вибору вихідних засад знання про цю реальність. Тому, як зазначає В. Андрущенко, «не примарні й видумані «закономірності», не проста «реєстрація» фактів, подій і процесів, а субстанційна основа соціального – ось поле залучення соціально-філософських зусиль, одна з особливостей соціально-пізнання» [1, с. 15].

Соціально-філософський аналіз передбачає дослідження всезагальних відносин у рамках суспільства, розгляд якісної своєрідності соціального життя загалом. При цьому увага концентрується не лише на повторюваності суспільних явищ, а й на унікальності, неповторності подій і фактів людського життя, оскільки за одиничними подіями історії стоять, виявляються в них загальні «структури» людської поведінки й діяльності. На відміну від притаманних історичній науці методів ідеографічного, «індивідуалізованого» пізнання включно з методами психологічної інтроспекції, у соціальній філософії головним об'єктом аналізу є відтворювані структури соціальної поведінки, реально існуючі в історії. Тому помилковими, на думку сучасних дослідників, є спроби редукувати суспільне життя до феноменологічного пласти конкретних, невідтворюваних подій, закриваючи тим самим питання про існування соціальних законів, які детермінують діяльність людей на всіх відтинках людської історії [8, с. 68]. Ураховуючи неповторність, специфіку людського буття й виявляючи при цьому типове та загальне, соціальна філософія формує інтегральний погляд на суспільство, на різні форми суспільного життя.

Великий пізнавальний потенціал міститься також у використанні категоріального апарату соціальної філософії, що відображає своєрідність таких відносно автономних

об'єктів наукового пізнання, як соціум, суспільство, історія, соціальна спільнота, соціальна організація.

Методологічні засади соціальної філософії як визначають стратегію дослідження ролі організації в українському державотворенні, так і окреслюють координати сучасних гуманітарних наукознавчих розробок у гуманістиці. Очевидною є необхідність формування нової парадигми наукового дослідження, що поєднує філософську методологію та пізнавальні принципи історичної науки. Як наслідок, процес суспільного розвитку досліджується з урахуванням конкретних історичних обставин, подій, фактів, специфіки історико-культурної ситуації, національних особливостей реалізації людської активності в історії. Вивчаючи зміст і характер організаційних процесів, що відбувалися в українському суспільстві XVI–XVII ст., необхідно пам'ятати про певну обмеженість суто історичного підходу. Історичний аналіз обов'язково мусить доповнюватися логічним і знаходити в ньому своє теоретичне завершення.

Отже, загальна картина українського буття в єдності різних її компонентів – економічного, етнокультурного, соціально-організаційного – складається на основі серйозного теоретичного аналізу субстанційної природи процесів, що відбувалися в Україні й житті української спільноти, і доповнюється використанням можливостей історичної науки. Тому однією із загальнометодологічних засад аналізу природи організацій українського козацтва, їх впливу на зміст і характер українського державотворення є принцип єдності теоретичного та історичного підходів у пізнанні. Він передбачає поєднання теоретичного аналізу природи, форм організації як суспільного феномена з дослідженням специфіки її діяльності в конкретних історичних умовах українського буття XVI–XVIII ст.

Значне місце в дослідженні сутності соціальної організації та її історичних форм відводиться методологічним засадам синергетики. Науковий потенціал синергетики є необхідним моментом філософського аналізу [12]. У контексті синергетичної парадигми розглядаються особливості самоорганізаційних процесів в українському суспільстві. Синергетика, тобто теорія систем, що самоорганізуються, формує основи нового світорозуміння, пропонує нове бачення світу під кутом зору «нелінійного погляду», орієнтується на пошук загальних закономірностей еволюції й самоорганізації природних, соціальних і когнітивних систем. Базові принципи синергетики дають можливість по-новому бачити світ, розуміти його ієрархічність і організованість. Ідеї синергетики здебільшого використовуються під час вивчення можливостей і соціальних наслідків спільної діяльності, соціальних переваг узгоджених дій людей для досягнення спільних цілей, перспектив соціальної інтеграції, а також у процесі дослідженні переваг самоорганізації в часи нестабільності й змін. Особливе значення вони мають під час вивчення процесів, що відбуваються в період втрати соціальною системою рівноваги, стабільності, переходу від хаосу до організованості. Із позицій синергетики хаос, який характеризує систему в період режиму загострення, втрачає негативний смисл і постає як складно організований, «конструктивний хаос», із якого утверджується новий порядок, тобто структурно нові організовані утворення [12].

Використання пізнавальних можливостей синергетики є доцільним у процесі аналізу змісту організаційних і саморганізаційних процесів в українському суспільстві XVI–XVIII ст., зокрема під час вивчення діяльності козацьких об'єднань і військово-політичних структур. Значною мірою українське козацтво й особливо найвища форма його функціонування – Запорозька Січ – стали наслідком самоорганізаційних процесів в українському суспільстві.

Отже, складність і багатовимірність проблеми впливу організацій українського козацтва на розвиток процесів українського державотворення в XVI–XVIII ст. визначають особливості філософського дискурсу, частиною якого є як осмислення природи та сутності соціальної організації загалом, так і з'ясування конкретних історичних форм, у яких здійснювалася діяльність козацьких організацій на шляху українського державотворення.

Література

1. Андрущенко В.П. Соціальна філософія: Історія, теорія, методологія : [підр. для вищ. навч. закладів] / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – 3-є вид., випр. й доповн. – К. : Генеза, 2006. – 654 с.
2. Бех В.П. Соціальний організм країни / В.П. Бех. – Запоріжжя : Тандем У, 1998. – 188 с.
3. Богданов А.А. Всеобщая организационная наука : в 2 т. / А.А. Богданов. – М. : Книга, 1925. – 300 с.
4. Гавриленко І.М. Соціальний розвиток / І.М. Гавриленко, П.В. Мельник, М.П. Недюха. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2001. – 485 с.
5. Гвишиани Д.М. Организация и управление / Д.М. Гвишиани. – М. : Наука, 1972. – 536 с.
6. Зеленевский Я. Организация трудовых коллективов / Я. Зеленевский. – М. : Прогресс, 1971. – 311 с.
7. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
8. Момджян К.Х. Введение в социальную философию : [учебн. пособ.] / К.Х. Момджян. – М. : Высшая школа, 1997. – 447 с.
9. Петрук Н.К. Українська духовна культура XVI–XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття / Н.К. Петрук. – Хмельницький, 2007. – 288 с.
10. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М.В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – 405 с.
11. Пригожин А.И. Методы развития организаций / А.И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003. – 863 с.
12. Пригожин И. Время, хаос, квант / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1999. – 310 с.
13. Сетров М.И. Основы функциональной теории организации / М.И. Сетров. – Л. : Наука, 1972. – 164 с.
14. Смирнов Э.А. Теория организации / Э.А. Смирнов. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 548 с.
15. Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи / за ред. В.С. Крисаченка ; Нац. ін-т стратег. досл. – К., 2003. – 631 с.
16. Фролов С.С. Социология организаций / С.С. Фролов. – М. : Гардарики, 2001. – 382 с.
17. Чорний В.С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку / В.С. Чорний ; Національна академія оборони України. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 368 с.

Анотація

Левченко А. В. Соціальна організація та її вплив на українське державотворення в козацьку добу як об'єкт соціально-філософського дослідження. – Стаття.

У статті досліджуються проблеми становлення й розвитку державотворчих процесів в Україні, які є однією з найактуальніших тем сучасної гуманітарної науки. Її успішне дослідження можливе за використання переваг міждисциплінарного підходу, а також поєднання теоретичного синтезу знань, що виробляються не лише філософією, а й культурологією, історією, соціологією. Показано, що значну увагу привертають також питання, які стосуються ролі різних соціальних сил, спільнот і організацій у процесі державотворення, визначення міри та способів їх впливу на процеси консолідації й інтеграції українського етносу, мобілізації національних сил з метою зміцнення власної держави. Зокрема, важливим

об'єктом наукового вивчення є організації українського козацтва XVI–XVIII ст. як чинник державотворчих процесів в Україні. Зроблено висновок, що, досліджуючи природу, характер українського державотворення, потрібно враховувати досвід функціонування соціальної організації в українській історії, осмислити наслідки її діяльності для розвитку українського соціуму.

Ключові слова: соціальна організація, синергетика, спільнота.

Аннотация

Левченко А. В. Социальная организация и ее влияние на украинское государствообразование в казачий период как объект социально-философского исследования. – Статья.

В статье исследуются проблемы становления и развития государственных процессов в Украине, которые являются одной из самых актуальных тем современной гуманитарной науки. Ее успешное исследование возможно при использовании преимуществ междисциплинарного подхода, а также сочетания теоретического синтеза знаний, что производятся не только философией, но и культурологией, историей, социологией. Показано, что значительное внимание привлекают также вопросы, касающиеся роли различных социальных сил, сообществ и организаций в процессе создания государства, определения степени и способов их влияния на процессы консолидации и интеграции украинского этноса, мобилизации национальных сил с целью укрепления собственного государства. В частности, важным объектом научного изучения являются организации украинского казачества XVI–XVIII вв. как фактор процессов государственного строительства в Украине. Сделан вывод, что, исследуя природу, характер украинского государства, нужно учитывать опыт функционирования социальной организации в украинской истории, осмыслить последствия ее деятельности для развития украинского социума.

Ключевые слова: социальная организация, синергетика, сообщество.

Summary

Levchenko A. V. Social organization and its effects on the Ukrainian Cossack state formation as object of social and philosophical studies. – Article.

The problems of formation and development of state processes in Ukraine are one of the most pressing topics of contemporary humanities. Its successful research is only possible on the benefits of a multidisciplinary approach and a combination of theoretical synthesis of knowledge produced not only in philosophy but also in cultural studies, history and, sociology. It is shown that this problem has attracted considerable attention especially on the issues relating to the role of various social forces, communities and organizations in the state. The author has determined the extent and how this aspects impact on the consolidation and integration of the Ukrainian people and the ways to mobilize national forces to strengthen our own country. In particular, important objects of scientific study are the Ukrainian Cossacks XVI–XVIII centuries as a factor in state processes in Ukraine. It is concluded that exploring nature, the origin of the Ukrainian state, should be through the consideration of the experience of social organization in Ukrainian history that will to understand the consequences of its activities for the development of Ukrainian society.

Key words: social organization, Synergetics, community.